

ПРАКТИКА АСКЕЗИ ТА ЇЇ ЗНАЧЕННЯ В ДОІСЛАМСЬКИЙ ПЕРІОД

У статті Лавринович О.А. «Практика аскези та її значення в доісламський період» аналізується тлумачення аскези в античності, християнстві та в доісламський період; розглядається вплив аскетичних традицій на «усунення від мирського» (зухд) та визначаються особливості його формування.

Ключові слова: аскеза, зухд, удосконалення, античність, християнство, доісламський період, Абсолютне Благо.

Актуальність теми полягає в тому, що неоднозначне тлумачення взаємозв'язку між містико-аскетичним вченням «зречення мирського» («усунення від мирського») – зухд – початків і перших століть ісламу та християнським аскетизмом, презентоване в арабо-ісламській філософії, потребує компаративного аналізу аскетичних традицій та обґрунтування нових підходів до вирішення цієї проблеми.

Мета статті полягає в порівняльному аналізі релігійно-філософської інтерпретації природи аскези в античності, християнстві та передісламській традиції, а також у розкритті їх особливостей та взаємозв'язку.

Основний зміст статті. В сучасній філософській літературі найпоширеною є точка зору, що духовно-практична діяльність, спрямована на усунення (зречення) від мирського – «зухд», започаткована у передісламську та ранньо-ісламську добу й виникла під впливом християнського аскетизму. Досить часто поняття «зухд» перекладається саме як «аскетизм». Термін «зухд» походить від арабського дієслова «утримуватись», «відмовлятися», а утворений від того ж кореня дієприкметник «захід» (множина «зуххад», «західна») – означає «той, що утримується», «той, що відмовляється» [Петросян А.Р. О термине зухд / А.Р.Петросян. – М., 1986. – С. 148].

Однак поняття «аскетизм» зазвичай вживається в значенні «християнська аскеза» і не дає цілковитого пояснення практики представників руху усунення від мирського (ахл аз-зухд), навіть якщо зовнішні атрибути цього руху на ранньому етапі не відрізняються від основних рис аскетизму в його загальноприйнятому, точніше про-західному, розумінні (як відмови від задоволень, самообмеження тощо).

Слід зазначити, що оскільки і географічно й історично традиції аскези належать спільному середземноморському цивілізаційному простору, то це обумовило їх взаємний вплив і перетин. Проте не варто відкидати те, що

* О.Лавринович – асистент кафедри філософії та педагогіки Національного транспортного університету.

«автентична традиція не менш здатна творити, ніж запозичена» [Хоружий С. К феноменологии аскезы / С.Хоружий. – М., 1980. – С. 29].

Аскетизм в межах світових релігій тлумачиться як метод морального удосконалення та шлях духовного піднесення людини. У «Новій філософській енциклопедії» подається наступне визначення поняття «аскетизм»: «Аскетизм (від грецької – вправний, подвижник) – метод морального самовдосконалення та духовного піднесення людини шляхом регуляції нею своїх тілесних та духовних спонукань, а також відповідна практика, тобто власне аскеза» [Апресян Р.Г. Аскетизм // НФЭ. – Т. 1. – С. 18].

Принагідно зазначимо, що слово «аскетика» походить від дієслова «аскео» (грец.), яке за античної культури означало вправну та старанну обробку грубого матеріалу, оздоблення житла, вправи, що розвивають духовні та тілесні сили. Це поняття означало також підготовку атлетів до змагань, але з часом отримало значно ширше тлумачення, позначивши на загал боротьбу із вадами і прагнення до удосконалення.

Відтак, ще за античних часів термін «аскетизм» набув три основних смисли: фізичний – як вправи для тіла, моральний – як вправи для розуму та волі, релігійний – як удосконалення душі. Того ж часу ідея удосконалення людини – як один із рушійних мотивів та регулятивних принципів для особистості – стала основою аскетизму як методу морального удосконалення через різні практики регуляції тілесних та духовних прагнень. Удосконалення визначається досягненням змісту тих якостей, які ми більшою мірою бажаємо бачити. Аскетизм, як шлях до морального удосконалення, вимагав досягнення певного внутрішнього та зовнішнього стану душі та тіла, чому сприяли ритуальне очищення, цнотливість, утримування від матеріальних благ, піст тощо; був досить поширений в античному світі, однак носив переважно формальний характер.

Духовного змісту аскетизм набуває в ученнях піфагорійців та стоїків. Важливою складовою релігійного учення Піфагора була віра у переселення душі померлої людини у тіла інших людей. В цьому зв'язку приписи і заборони відносно їжі та поведінки, вчення про три зразки життя, найвищим з яких визначається життя не практичне, а споглядальне, розглядалися як засоби очищення душі та розуму людини та досягнення мудрості. Набуття цих якостей можливе шляхом виявлення універсальних законів та вправ, розвитку духовних чеснот (особливо безпристрасності, оскільки пристрасть – вважалася джерелом зла). Розуміння «досконалості» у піфагорійців цілком відповідає підвалинам їхньої філософії – гармонії системи чисел та відносин між ними. То ж їхнє трактування досконалості є, скоріше, естетичним, а не етичним, адже досконале сприймалося як протилежне дисгармонійного.

Стоїки, натомість, ототожнювали досягнення досконалості з атараксією. Зміст цього поняття розкривається через цінності байдужості, зречення мирських речей. Головною метою для стоїків було не просто «усунути від мирського», але осягнути сутність речей і явищ

навколишнього світу і в такий спосіб досягти незалежності від тих речей та явищ. Для стоїків ідеально досконалою людиною була людина мудра. Чим мудрішою вона є, тим більше вона не залежить від матеріальних речей і тим далі «усувається від мирського».

Аристотель тлумачив удосконалення телеологічно, як повне досягнення певної мети, що закладена в природі суцього. Щодо Платона, то його етична концепція удосконалення так само впливає з його філософських ідей. Людська душа, за Платоном, незалежна від тіла та безсмертна, тіло – лише тимчасове місце перебування душі. Чим довше душа перебуває в царстві ідей до свого падіння на землю, тим більше знатиме індивід, в тіло якого вона переселиться. Душа складається з трьох частин: розумна частина створюється безпосередньо Творцем, жадана і ефективна – створюються нижчими богами. Платон, як і піфагорійці, вбачає шлях до удосконалення через очищення душі, що надає їй дійсного безсмертя; досконалість є причетністю до Абсолютного Блага. Вивільнення від полону тіла, вкупі з набуттям мудрості через споглядання над емпіричного досконалого світу та, нарешті, з'єднання з ним – є вищим ступенем духовного удосконалення.

Платонівська ідея уподібнення Абсолютному Благу зіграла важливу роль у становленні ідеї богоподібності людини в християнстві, в тому числі й у традиції християнської аскези як шляху досягнення досконалості. Відповідно до християнської ідеї, аскетизм розуміється як «спосіб дій і життя, навмисне й чітко спрямований на досягнення християнської досконалості; завзяті та упорядковані зусилля як зовнішні, так і внутрішні, що передбачають помірність, самозречення, боротьбу, відмову від пристрастей» [Хоружий С. К феноменологии аскезы. – М., 1980. – С. 75].

Тим самим християнство фактично заповнило прірву між досконалим буттям – Абсолютним Благом у Платона та недосконалим буттям, в якості якого виступає матеріальний світ. Недосконале буття не існує саме по собі, воно має початок і кінець, позбавлене внутрішньої необхідності; несе тавро гріховності, зіпсованості. Звільнення від гріховності можливе лише через перетворення, очищення своєї природи. Досконалість належить Богам. Відтак людина, яка створена за образом Божим, мусить прагнути досконалості. Прагнення до християнської досконалості є прагнення наслідування Христу з метою віднайти стан першопочаткового створіння. Останнє досягається лише шляхом боротьби та подолання мирської природи людини, тобто завдяки аскетизму: «Релігія Христова зразу ж визначила себе в статусі релігії аскетичної» [Сидоров И.И. Древнехристианский аскетизм и зарождение монашества / И.И. Сидоров. – М.: Православный паломник, 1988. – С. 26]. Аскетизм в християнстві – це доля не тільки обраних, а необхідна умова справді християнського буття, оскільки кожен християнин мусить бути подвижником. І якщо очищення у платоніків було переважно інтелектуальним, то очищення в його християнському розумінні – це відмова від буття мирського, недосконалого, яке заважає прилучитися до буття досконалого, Божественного.

Вплив християнського аскетизму на ранньоісламський рух «усунення від мирського» (зухд) є безперечним. Але, з метою виявлення розбіжностей, вважається доречним розглянути доісламський аскетизм.

Аналіз аскетизму як духовної практики арабів-кочівників доісламської доби показує, що він мав не моральну природу, а був вираженням настроїв певної частини суспільства, критично налаштованої до цінностей сакрального та соціального порядку, і відповідної практичної поведінки. Особливості аскетизму арабів доісламської Аравії випливають з того, що зазначене явище втілювало поширене в ту епоху ставлення до Долі-Передвизначення (маніййа), уявлення про які відіграло значну роль в язичницькому світогляді. Слово «маніййа» має ще одне значення – «смерть». То ж Доля постає всемогутньою силою, інтегруючим й організуючим принципом світопорядку і водночас уособленням безглуздя смерті, з яким людина могла зіткнутися в будь-який момент свого короткоплинного буття. Могутність долі і безсилля людини перед її випробуваннями формують асиметрію між вищим началом буття і людиною. Вираженням людського відношення до Долі, що уособлює приреченість життя до смерті, і наявність певного строку, коли настає смерть, є слово «сабр». «Сабр» – це «терпіння», «стійкість», «витривалість», а також «відвага» й «сміливість». Отже, це складно-сміслові, дуальні поняття, яке охоплює одночасно як людську відвагу, так і покірність випробуванням долі, готовність сприймати свою долю такою, якою вона є. Така подвійність поняття «сабр» відображає суть світосприйняття арабів-язичників, для яких визнання повної покірності людини власній долі поєднується із твердженням активного характеру людської поведінки. Відношення арабів-кочівників до дійсності має мало спільного з аскетизмом як сумою ритуально-релігійних обмежень, практики фізичного утримання та регуляції душевних прагнень заради морального удосконалення. «З факту всемогутності долі і моральної її індиферентності вони (бедуїни) розумно відмічали, що відведений людині відтинок життя необхідно присвятити не тужливому стогнанню, а активному облаштуванню справ, веселоцям і насолоді» [Султанов Р.И. Об изучении начальной стадии ислама // Методологические проблемы изучения истории философии зарубежного Востока. – М., 1987. – С. 142].

Підкреслимо, що в ранньому ісламі зухд не сприймався (і не міг сприйматися) як засіб досягнення досконалості через уподібнення Богу, адже дія Божого Передвизначення уявлялася незбагненною, а спроби уподібнення Богу вважалися мусульманами надто тяжким гріхом.

Таким чином, сабр арабів-язичників відрізняється від аскетизму в загальноприйнятому розумінні цього слова і передбачає гордовите, стійке відношення до випробувань долі, а не смиренну покірність рішенням всесильного божества. Світосприйняття арабів-язичників будується, як бачимо, на зовсім інших засадах. Нездатність людського розуму досягнути долю є причиною мужнього відношення до її випробувань та прагнення до

повноцінної самореалізації в тому, що отримує людина впродовж свого життя.

В історії доісламської Аравії збереглися імена видатних аскетів-ханіфів, які відкидали поклоніння язичницьким богам, дотримувалися жорсткої аскетичної практики, вірили в єдиного Бога, не належали ні до іудеїв, ані до християн. Серед них: Варака ібн Науфал, якого застав живим пророк Мухаммад і, за переказом, визнав його пророчу місію; Абу Кайс Сарма ібн Анас тощо. Всі вони на власному досвіді прийшли до висновку, що досягнення «мудрого пізнання» (хікма) про надемпіричний світ єдиного Бога і приборкування пристрастей легше досягнути шляхом навмисного недоїдання, стримування, відвернення від пристрастей, усамітнення та віддалення від людей.

За мусульманськими переказами, пророк Мухаммад довгий час проводив, усамітнюючись в околицях Мекки. Тому першим Одкровенням передував етап «усунення від мирського» (зухд). Аналогічні епізоди з його життя безпосередньо перед початком пророчої місії свідчать про те, що зухд здатен слугувати засобом знаходження істин про надемпіричний світ.

Висновки. В античній філософії панувала точка зору, що людина повинна прагнути досконалості і може її досягнути шляхом уподібнення божественному. Засобом сходження до досконалості є насамперед досягнення мудрості, а потім – і моральності.

Однак, якщо вчення стоїків, піфагорійців, Платона опосередковано вплинуло на становлення християнського аскетизму, то ми не можемо з певністю стверджувати, що аналогічний вплив визначив становлення практики «усунення від мирського» (зухд) у передісламський та ранньоісламський період. У давніх арабів-кочівників уявлення про «усунення від мирського» (зухд) як засіб досягнення досвіду трансцендентування є відмінними від традицій християнської та античної аскези.

А н о т а ц і ї

В статтє Лавринович Е.А. «Практика аскезы и ее значение в доисламский период» анализируется понимание аскезы в античности, христианстве и в доисламский период; рассматривается влияние аскетических традиций на «отрешение от мирского» (зухд) и определяются особенности его формирования.

Ключевые слова: аскеза, зухд, совершенствование, античность, христианство, доисламский период, Абсолютное Благо.

In the article of Lavrinovich H. «Practice of the asceticism and its value just before Islamic period» is analysed an understanding of asceticism in antiquity, Christianity and in early Islamic period; also influence of ascetic traditions on the practice of Zukhd and the features of its forming are determined.

Keywords: asceticism, Zukhd, perfection, antiquity, Christianity, before Islamic period, Absolute Blessing.